

prof. dr hab. Krzysztof Ruchniewicz
prof. dr hab. Przemysław Wiszewski

Podsumowanie działalności Instytutu Pileckiego w okresie styczeń-sierpień 2025 roku

Misją Instytutu Pileckiego jest prowadzenie badań naukowych dotyczących rządów totalitarnych i autorytarnych w XX wieku, popularyzowanie w różnych formatach ich wyników oraz upamiętnianie ofiar wojny i przemocy politycznej, w szczególności Polaków i polskich obywateli, jak i osób niosących im pomoc lub dbających o pamięć o prześladowanych. W ramach zadania specjalnego, zleconego przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego Instytut informuje i popularyzuje również wiedzę o zbrodniach rosyjskich popełnionych w Ukrainie w czasie pełnoskalowej wojny rozpoczętej w 2022 r.

Wszystkie działania pracowników Instytutu, zarówno badawcze, popularyzatorskie i upamiętniające, opierają się na zasadzie swobody i niezależności dialogu naukowego i prezentowania możliwie obiektywnego obrazu historii XX w. Prezentowane publicznie wyniki działalności naszych pracowników skierowane są zarówno do specjalistów, jak i do szerszej publiczności. Oddziały IP w Niemczech, Szwajcarii i przygotowywany do otwarcia oddział w Stanach Zjednoczonych mają zapewnić upowszechnianie wśród partnerów Polski wiedzy o Polsce i Europie Środkowo-Wschodniej w XX w. Jednocześnie Dyrekcja kładzie nacisk na ożywienie zainteresowania regionalnym i lokalnym wymiarem działań totalitaryzmów i autorytaryzmów. Stąd troska o działalność oddziału w Augustowie i przekształcenie go w centrum badań nad mikrohistorycznym wymiarem totalitaryzmów.

Instytut Pileckiego wypełniając swoje ustawowe zadania kładzie nacisk na profesjonalizację i naukowy charakter swojej aktywności. Poszukiwanie prawdy i jej upowszechnianie były wartościami przyświecającymi publicznej aktywności naszego Patrona. Dlatego Dyrekcja podkreśla, że wszystkie nasze działania są i będą prowadzone zgodnie z duchem wolności badań, który jest gwarantem rozwoju nauki. Temu podporządkowane zostały wszystkie zmiany organizacyjne wprowadzane w Instytucie. Dzięki nim merytoryczne funkcjonowanie Instytutu powinno ostatecznie służyć wszystkim obywatelom RP, niezależnie od ich poglądów i przynależności partyjnej, tożsamości i doświadczenia historycznego.

Badania naukowe

Badania naukowe są prowadzone w ramach Ośrodka Badań nad Totalitaryzmami. W celu lepszego wykorzystania potencjału badawczego pracowników, po przeprowadzeniu z nimi konsultacji, stworzono następujące zakłady i pracownie:

- 1. Totalitaryzmy i autorytaryzmy w ujęciu porównawczym. Metodologia badań**
- 2. Wojny i polityki okupacyjne**
- 3. Rozliczenia, dialog, pojednanie w społeczeństwach totalitarnych i post-totalitarnych**

4. **Transformacja społeczeństw. Migracje, przemiany polityczne, społeczne i kulturowe**
5. **Antropologia i kultura ustrojów totalitarnych i autorytarnych. Kobiety i grupy mniejszościowe**
6. **Pamięć i upamiętnianie systemów represji władzy totalitarnej i autorytarnej**
7. **Akceptacja, odrzucenie, pomoc potrzebującym. Społeczeństwa Zachodu wobec totalitaryzmów i autorytaryzmów. Przykład Niemiec, Szwajcarii i USA**

Zakłady liczą powyżej trzech pracowników, pracownie do trzech pracowników naukowych lub badawczo-technicznych. Kierownikami zakładów i pracowni zostali pracownicy naukowcy, dla których Instytut jest pierwszym miejscem zatrudnienia. Poszczególne zakłady i pracownie zostaną wzmocnione pracownikami przyjmowanymi w trakcie rekrutacji, której pierwsza tura zakończyła się z końcem lipca, a druga tura w połowie września.

W badaniach prowadzonych przez poszczególne zespoły badawcze można obecnie wyróżnić następujące główne obszary:

1. **Wobec totalitaryzmów. Teoria i metodologia.**

Badania, prowadzone m.in. przez dr. Krystiana Wiciarza, dotyczą teoretycznej refleksji nad pojęciem totalitaryzmu i jego aktualnością we współczesnym świecie.

2. **Systemy totalitarne w XX wieku. Praktyka w zakresie makro- i mikrohistorii w ujęciu porównawczym.**

W ramach tego obszaru badawczego realizowano wiele projektów:

- „**Projekt rosyjskiego faszyzmu**”. Kierowane przez dr. Iana Garnera badania mają na celu zastosowanie klasycznych definicji systemów totalitarnych i autorytarnych do analizy działań politycznych w Rosji po 1991 roku.
- „**Polscy Niemcy 1939-1945**”: Ten projekt NPRH, kierowany przez prof. Tomasza Chincińskiego, bada postawy i sytuację obywateli polskich narodowości niemieckiej w czasie II wojny światowej.
- „**Słownik polskiej inteligencji zamordowanej przez Niemców podczas II wojny światowej**”: W ramach projektu kierowanego przez prof. Witolda Stankowskiego, przygotowywano biogramy mające wejść w skład pierwszego tomu tytułowego słownika.

3. **Dyplomacja okresu II wojny światowej.**

W ramach tego nurtu badano politykę zagraniczną Rządu Rzeczypospolitej Polskiej na Uchodźstwie, w tym kwestie dotyczące polskich obywateli żydowskiego pochodzenia. Kontynuowano prace nad projektem dotyczącym działalności dyplomacji polskiej i brytyjskiej w latach 1939–1945.

4. **Rozliczenie ze zbrodniami reżimów totalitarnych / autorytarnych i pamięć o nich.**

Kontynuowane są badania nad teorią i praktyką wdrażania zasad sprawiedliwości wobec przestępców działających w ramach reżimów totalitarnych. Szczególne miejsce w tych badaniach zajmuje refleksja nad zbrodniami wojennymi i ukaraniem przestępców w wyniku procesów norymberskich.

Centrum Lemkina. Zespół Centrum kontynuuje informowanie i popularyzowanie wiedzy o rosyjskich zbrodniach wojennych w Ukrainie poprzez odpowiednie opracowywanie zebranych wcześniej świadectw. W pierwszym półroczu opublikowano dwa raporty bazujące na tych świadectwach: **„Nie atakujemy cywilów...”**, dotyczący ostrzelania przez Rosjan kolumny cywilnych uchodźców w Łypiwce, oraz **„Skradzione dzieciństwo”**, poświęcony zbrodniom przeciwko nieletnim. Centrum Lemkina nawiązało również współpracę z Prokuraturą Krajową w Warszawie w celu dzielenia się doświadczeniami dotyczącymi prawnych aspektów ścigania sprawców zbrodni wojennych.

W chwili objęcia stanowiska dyrektora przez prof. K. Ruchniewicza zespół badawczy stanowił 5% ogółu zatrudnionych w Instytucie. Prowadzona rekrutacja, w założeniu będzie pierwszą turą zmian struktury zatrudnienia, podniesie ten wskaźnik dwukrotnie. Dla nowo zatrudnianych badaczy Instytut ma być pierwszym miejscem pracy. Pozwoliłoby to w nieodległej przeszłości zgłosić Instytut do oceny jakości badań naukowych.

Ze względu na brak przyznanej kategorii naukowej w Instytucie niemożliwe było otwarcie szkoły doktorskiej. W związku z powyższym w ramach rekrutacji miano zatrudnić od października 2025 r. na stanowiskach asystenta magistrów, którzy mieli przygotowywać prace doktorskie pod opieką samodzielnych pracowników Instytutu. Planowano utworzenie dla nich seminarium doktorskiego.

Popularyzacja

Instytut organizował wiele wydarzeń popularyzujących wiedzę na temat funkcjonowania reżimów autorytarnych i totalitarnych w Europie XX w., w szczególności w Polsce. Warto wymienić przynajmniej kilka z różnorodnych działań pracowników Instytutu:

- Zakończono prace nad wystawą poświęconą Obławie Augustowskiej i uroczyscie otwarto **Dom Pamięci Obławy Augustowskiej** w oddziale Instytutu w Augustowie;
- Zrealizowano film **„Odyseja polska”** poświęcony losom Polaków w trakcie II wojny światowej, w szczególności żołnierzom II Korpusu WP walczącym we Włoszech. Premiera filmu odbyła się w Bolonii, pokazywano go również w Rzymie i Monte Cassino oraz wyświetlano w państwowej telewizji RAI.
- Przygotowano i zaprezentowano wystawę czasową w Szwajcarii, **„Dwie Drogi, Jeden Cel: Walka o Prawa Wyborcze Kobiety w Polsce i Szwajcarii”**.
- W ramach obchodów **80. rocznicy wyzwolenia KL Auschwitz-Birkenau** w warszawskiej Kinotece zorganizowano pokaz filmów dokumentalnych i spotkanie z ocalałą Elżbietą Ficowską.
- Promocja audioserialu **„W Nowej Zelandii zaczyna się dzień”** opowiadającego dzieje Polaków wywiezionych w głąb ZSRS, a następnie opuszczających Rosję wraz z armią gen. Andersa i szukających swojego miejsca w różnych zakątkach

świat. W ramach tych działań zorganizowano spotkanie z okazji **85. rocznicy pierwszej deportacji Polaków w głąb ZSRS**.

- Charakter jednoczący lokalną społeczność miały obchody urodzin **Domu Bez Kantów** przy Krakowskim Przedmieściu 11.
- Trwają intensywne prace nad przygotowaniem kandydatur do **Medalu Virtus et Fraternitas**. Działania te obejmowały szeroko zakrojone badania, m.in. w Austrii, Belgii, Chorwacji, Czechach, Francji, Niemczech, Norwegii, Nowej Zelandii, Wielkiej Brytanii, Polsce, Słowacji, Stanach Zjednoczonych, Szwecji, Ukrainie i na Węgrzech. Prowadzono kwerendy archiwalne oraz prace genealogiczne w celu odnalezienia potomków osób, które pomagały innym w trudnych czasach. Zespół badawczy przejrzał około **20 000 stron** materiałów archiwalnych, aby zweryfikować biografie kandydatów i zebrać niezbędne dowody.
- Oddział Instytutu w Berlinie brał udział w organizacji panelu „**Polskie i niemieckie kultury pamięci w okresie przełomu**” w ramach Forum Polsko-Niemieckiego w Berlinie.
- Z okazji rocznicy zakończenia II wojny światowej przygotowano wystawę „**Mai 1945: Das Ende des Krieges – Polen zwischen Hoffnung und Fremdherrschaft**” o udziale polskich żołnierzy w zdobyciu Berlina.

Podjęmowano również szereg innych działań przygotowujących między innymi nowe wystawy prezentujące życie Patrona, Witolda Pileckiego w nowej siedzibie Instytutu na Siennej, działalność Rafała Lemkina oraz pokazujące rosyjskie zbrodnie wojennych w Ukrainie dla oddziału w Nowym Jorku. Prowadzono również spotkania z nauczycielami i uczniami szkół w Niemczech i w Polsce.

Rozwijaniu aktywności z zakresu historii w przestrzeni publicznej służy ich ścisłe powiązanie z wynikami prowadzonych badań. Zarówno tych, których autorzy pracują w Instytucie, jak i tych, które realizowane są poza nim, ale uznawane są za profesjonalne i wiarygodne. W ten sposób Instytut działa na rzecz szerzenia godnej zaufania wiedzy o XX w. Jest to szczególnie istotne we współczesnym świecie, w którym na szeroką skalę treści historyczne wykorzystywane są do dezinformowania społeczeństw.

Archiwum i Biblioteka Instytutu

Podstawową zmianą wprowadzoną w dotychczasowej działalności **cyfrowego Archiwum Instytutu Pileckiego** było dążenie do **otwarcia jego zasobów** dla użytkowników zewnętrznych. Zasoby dotychczas dostępne wyłącznie w siedzibie Instytutu były stopniowo otwierane dla użytkowników naszej strony internetowej. Proces ten łączy się z podpisaniem specjalnych umów licencyjnych, będzie więc jeszcze kontynuowany. Od kwietnia do czerwca 2025 roku archiwum cyfrowe odwiedziło **8 597 użytkowników**, z czego **8 568 to nowi odwiedzający**. Stale wzrasta zasób Archiwum w zakresie zespołów dotyczących losów Polaków w XX w. na terenie współczesnej Ukrainy.

Biblioteka Instytutu Pileckiego jest specjalistyczną placówką, której zbiory są dostosowane do potrzeb naukowych pracowników i stypendystów. Do 30 czerwca 2025 roku księgozbiór liczył **20 832 woluminy** książek drukowanych, z czego 894 przybyło w minionym półroczu. Wiele z tych książek to unikalne w skali kraju serie źródłowe dotyczące historii XX w., w szczególności dziejów nazizmu. Biblioteka posiada również ponad 8 000 e-booków. W kwietniu 2025 roku rozpoczęła się przeprowadzka do nowej siedziby Instytutu przy ul. Siennej 82. Biblioteka gotowa jest do otwarcia. Jej zasoby będą

służyć nie tylko pracownikom, ale także całej społeczności osób zainteresowanych historią XX w.

Działalność wydawnicza

W pierwszym półroczu 2025 r. wydano drukiem trzy publikacje:

- ***Obława Augustowska i jej konsekwencje***, red. Łukasz Faszczka, Piotr Gontarczyk.
- ***Druga wina, czyli o ciężarze bycia Niemcem*** Ralpha Giordano.
- ***Władze RP na uchodźstwie wobec Żydów obywateli polskich w ZSRS i na Bliskim Wschodzie (1941–1945)***, oprac. Tadeusz Paweł Rutkowski .

Dodatkowo, przygotowano do druku, z planowanym wydaniem w lipcu i sierpniu 2025 r., kolejne pozycje, w tym drugą część biografii Józefa Lipskiego, książkę Joanny Nickel o terrorze niemieckim w powiecie mińsko-mazowieckim, a także angielskie tłumaczenie tomu relacji żołnierzy Armii Andersa. Wykonano również dodruki pięciu tytułów ze względu na zapotrzebowanie rynkowe. Łączna sprzedaż wszystkimi kanałami dystrybucji wyniosła **1 275 egzemplarzy** o wartości **35 948,53 zł**.

Podsumowanie

W ciągu pierwszych ośmiu miesięcy 2025 roku Instytut **przechodził transformację w kierunku instytutu badawczego**. Pracowano w stałym kontakcie z MKiDN nad programem działania w podstawowych wskazanych ustawowo zakresach. Przygotowano i rozpoczęto konsekwentną realizację harmonogramu zmian.

W Instytucie niemal cały czas odbywały się i nadal trwają liczne **kontrole wewnętrzne i zewnętrzne** dotyczące jego funkcjonowania przed listopadem 2024 r. Wykazały one nieprawidłowości, które skutkowały **zawiadomieniami do prokuratury. Złożono też wnioski do CBA w związku ze stwierdzonymi brakami w dokumentacji IP**, w szczególności w zakresie projektów inwestycyjnych. Procesu kontroli nie zakończono, audyt oddziału w Berlinie jeszcze trwa. W przypadku tego ostatniego również złożono zawiadomienie do prokuratury.

Dążąc do przekształcenia Instytutu w jednostkę badawczą i popularyzującą naukę **zmieniono jego strukturę na bardziej przejrzystą i wydolną**. Wprowadzono stałe posiedzenia kierowników poszczególnych struktur IP. Udział brali w nim zarówno kierownicy jednostek warszawskich, jak i kierownicy i ich zastępcy z oddziałów z Augustowa, Berlina i Rapperswilu. Zmienił się status oddziałów i jednostek powiązanych z IP w Warszawie. Wcześniej funkcjonowały one jako niemal niezależne oddziały realizujące własne polityki, czasami sprzeczne z celami Instytutu. W toku ostatnich miesięcy **starano się wypracować mechanizmy służące wspólnieniu celów i koordynacji działań** przy zachowaniu elastycznego charakteru podejmowania decyzji.

W ramach porządkowania funkcjonowania Instytutu tak, by działał zgodnie z ustawą założycielską, przeprowadzono pierwszą w jego historii ocenę okresową pracowników badawczych i przygotowano ocenę pracowników administracyjnych. **Zmieniono skład zespołu zarządczego powołując wicedyrektora ds. historii w przestrzeni publicznej. Po raz pierwszy w historii Instytutu powołano przewidzianego w ustawie wicedyrektora ds. naukowych.**

Dział naukowy IP został głęboko zreorganizowany. **Powołano zakłady badawcze i pracownie.** Określono **główne kierunki badań w ramach Instytutu** w związku ze specyfiką badań prowadzonych przez pracowników badawczych. Dla zwiększenia samodzielności struktury badawczej powołano **Radę Kierowników Zespołów Badawczych.** Przygotowano konkurs umożliwiający **obsadzenie nowych 12 stanowisk badawczych**, co przyniesie podwojenie zespołu naukowców zatrudnionych w Instytucie. W konkursie wzięło udział kilkudziesięciu kandydatów i kandydatek z kraju i zagranicy.

Położono też duży nacisk na efektywne wsparcie badaczy zaangażowanych w realizację konkretnych projektów badawczych. Skutkowało to bezprecedensowym w dziejach Instytutu **złożeniem kilkunastu różnego rodzaju wniosków na projekty badawcze** w konkursach NCN, NPRH i MNiSW. W ten sposób stworzono silny fundament dalszej działalności IP jako placówki naukowej, który w najbliższych latach może pozwolić zespołowi IP uzyskać oczekiwane efekty.

Proces gromadzenia archiwaliów w archiwum cyfrowym został także podporządkowany celom badawczym Instytutu. Ścisłą koordynacją planowej współpracy pracowników badawczych i odpowiedzialnych za Archiwum zajęła się nowo powołana **Rada Archiwalna.**

Uporządkowano działalność wydawniczą, kładąc nacisk na stałe podnoszenie jakości publikacji wychodzących z marką IP.

Silnie w nowatorskie działania popularyzujące naukę angażowali się pracownicy działu historii w przestrzeni publicznej, oddziałów w Augustowie, Berlinie i Rapperswilu. Mimo różnych trudności doprowadzono do terminowego **otwarcia Domu Pamięci Obławy Augustowskiej.** Stworzono **immersyjną instalację filmową** towarzyszącą wystawie stałej w Domu Pamięci Ofiar Obławy Augustowskiej. Ma ona angażować widza zmysłowo i emocjonalnie, otaczając go obrazem i dźwiękiem.

W dziedzinie popularyzacji Instytut nawiązał współpracę z wybitnym skrzypkiem i kompozytorem jazzowym Adamem Bałdychem. Jego płyta „**Portrety**” została zainspirowana świadectwami z Archiwum Instytutu i bazy „**Zapisy Terroru**” . To innowacyjne podejście łączy historyczne narracje z nowoczesną muzyką improwizowaną, co było skoordynowaną polską i międzynarodową premierą w Warszawie, Berlinie, Paryżu i Rapperswilu.

Istotnym elementem było wdrożenie **niemieckojęzycznego interfejsu** dla portalu „**Zapisy Terroru**”, co poszerzyło dostęp do bazy danych dla międzynarodowych odbiorców .

Prowadząc reorganizację Instytutowi, udało się utrzymać bieżącą działalność i zrealizować plany na pierwszą połowę roku. Mimo trudnych warunków zewnętrznych pracownicy rozwijali działania zgodne z przyjętą misją Instytutu i wzmacniali kulturę pracy opartą na jakości i odpowiedzialności.

W pierwszym półroczu 2025 r. przeprowadzono skomplikowaną operację przeniesienia Instytutu do nowej siedziby przy ulicy Siennej. Przygotowano program uroczystego otwarcia mający podkreślić naukowy charakter Instytutu, który jednocześnie pozostanie centrum popularyzacji badań nad historią totalitaryzmów w XX w. **Szklane ściany i surowy beton nowego budynku miały stać się symbolem transparentności i skromności Instytutu.**

Profesjonalizacja kultury pracy i oddzielenie nauki od upartyjnionego życia politycznego było celem działań Dyrekcji Instytutu do końca sierpnia 2025 r.